

МОВНА ПРИРОДА І ФУНКЦІЇ ЕПІТЕТА В СУЧАСНІЙ ДИТЯЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Актуальною проблемою вважаємо вивчення мовних особливостей сучасних літературних казок для дітей, які вперше є об'єктом лінгвістичного аналізу. Дитяча література надзвичайно багата на тропи. Наслідуючи народну традицію, сучасні літератори надають перевагу епітетам. У статті подано аналіз епітета як джерела мовної експресії в сучасній дитячій літературі, визначено особливості функціонування та наведено класифікації епітетів за структурою, походженням і призначенням.

Ключові слова: дитяча література, казка, лексична експресія, тропи, метафорична група, епітет, позитивні епітети, подвійне називання.

Актуальной проблемой считаем изучение языковых особенностей современных литературных сказок для детей, которые впервые являются объектами лингвистического анализа. Детская литература чрезвычайно богата на тропы. Следуя народной традиции, современные литераторы среди всех тропов предпочитают эпитеты. Статья посвящена анализу эпитета как источника речевой экспрессии в современной детской литературе, особенностям функционирования, классификации сравнений по структуре, происхождению и назначению.

Ключевые слова: детская литература, сказка, лексическая экспрессия, тропы, метафорическая группа, эпитет, позитивные эпитеты, двойное название.

A crucial role in shaping the linguistic world of the child plays a direct communication with parents, mentors, teachers. They form the first communication model, lay the first cultural stereotypes. The second important path is the written word. It is therefore important to analyse what you listen to, and later read Ukrainian children. While working with the works to teach the children to watch the language works, especially for epithets, metaphors. The teacher on the basis of texts has the opportunity to work on enriching vocabulary of children learning to find the right words and figurative expressions. The most popular genre of children's books – fairy tale. The text of the tales is an excellent material for the formation of skills of coherent speech. Given the above definitely, the actual problem we consider the study of language features of modern literary fairy tales for children, which for the first time are objects of linguistic analysis.

Keywords: children's literature, tales, lexical expression, tropes, figural groups, epithet, affirmative epithets, binomial.

Проблема вивчення природи епітета та встановлення його дефініції цікавить дослідників з давніх часів [8, с. 248]. Аристотель у «Поетиці» називає епітет «прикрашальним словом», чим зазначає

його основну функцію – акцентування найсуттєвішої ознаки [1, с. 76]. Науковці ХХ ст. значно розвинули теорію епітета, утім, ознака «прикрашальності» залишилася визначальною для розуміння цього образного мовного засобу [8, с. 248]. Не заперечуючи художньої, естетичної функції епітета, яка «передбачає вплив мовних образів на емоції реципієнта» [4, с. 300], дослідники початку ХХ ст. звертають увагу на текстотвірну функцію епітета, яка має вияв у тій інформації, що стане суттєвою для розгортання сюжетних ліній і розкриття людських характерів [5, с. 16].

В українській лінгвостилістиці дослідження епітета залишається актуальним, незважаючи на те, що розроблено нові підходи до вивчення цього образного мовного засобу в складі індивідуально-авторських стилів, що засвідчують праці С. Єрмоленко [4], Н. Сологуб [9], А. Мойсієнка [6], Л. Ставицької [10].

З усіх стилістичних засобів предметом дослідження обрано епітет, оскільки він – одна із найхарактерніших стилістичних ознак дитячої літератури. Природа епітета уможлиблює виконати поставлене дитячими авторами естетичне завдання в тяжінні до витонченої простоти. Епітет, що містить категорію ознаки, уповні відповідає цьому.

Хоча в системі зображальних засобів епітет займає чільне місце, до цього часу спеціальне дослідження його природи і функцій у сучасній українській дитячій літературі не проводилося.

Мета статті полягає в аналізі мовної природи і функцій епітета в художніх текстах сучасної дитячої літератури, створеної українською мовою.

Реалізація мети дослідження передбачає виконання таких *завдань*: проаналізувати естетичну програму казок і її реалізацію в творчості сучасних письменників; виявити основні функції епітета в художньому тексті й визначити роль, яку виконують епітети в аналізованих творах для дітей.

У перспективі дослідження може бути розширене для виконання таких завдань: вивчення структурно-синтаксичних типів епітетів у сучасних художніх текстах для дітей; аналіз частотності їх уживання і виділення на цій підставі лексико-семантичних класів означуваних слів з метою вивчення картини світу, відбитої в дитячій літературі.

Працюючи із творами, можна навчити дітей вести спостереження за мовою художньої літератури, особливо за порівняннями, зіставленнями, метафорами. Учитель на матеріалі текстів має змогу

працювати над збагаченням лексичного запасу дітей, відповідаючи на запитання, діти вчаться добирати правильні слова та образні вислови.

Не менш важливе значення мають казки для дітей молодшого шкільного віку, бо саме вони розвивають мовлення. Текст казок – прекрасний матеріал для формування навичок зв'язного мовлення. Молодші школярі із задоволенням розповідають казки, зберігаючи народні образні вислови та зображувальні засоби (порівняння, епітети), а також прийняту в казках своєрідну синтаксичну будову мовлення, структуру речень, емоційні особливості твору.

Із прийняттям Україною Христової віри поширилася і релігійна дитяча література. Для дітей найулюбленішим релігійним святом є день Святого Миколая, бо в ніч на 19 грудня він приносить дарунки дітям, вітає із зимою, благословляє на добрі вчинки. Діти чудово знають, що святий приносить дарунки лише чемним дітям і кладе їх під подушку, а неслухняним, ледачим нічого не дарує. Яскравим прикладом такої літератури є книжка Ірини Цельняк «Дарунок Святого Миколая». Ці ритмічні віршики діти вивчають для того, щоб, коли до них завітає Святий Миколай, на знак пошани, розказати йому свій вірш.

Однією з розкішних гілок на дереві української казки є «звіриний епос». Цей казковий масив постійно розвивався та збагачувався в загальному контексті. Казки цього циклу посідають помітне місце в оповідальній творчості сучасних письменників [3]. Персонажі, які діють у них, це – ведмедик, білка, вовк, їжачок, лисиця, зубр, кажан, тхір, ворона, сова та ін. (Ірина Прокопенко «Колискова Лилика»; Сергій Гордієнко «Секрети поведінки в школі»; Алла Сокол, Олена Конечна «У візку сидить команда»). Прихильне, доброзичливе, часом поблажливо-гумористичне ставлення людини до тварин відбито в багатьох сучасних казках. Показовою з-поміж творів є казка Валерія Герланця «Дивовижні пригоди Каркуші та Олівця».

Казки яскраво й правдиво відбивають повсякденне життя народу. Звірі, як і люди, господарюють, женихаються, сміються, радіють, співають, танцюють і плачуть, лукавлять і співчують, приймають у себе гостей, допомагають. Їм властива сердечність, доброта, підступність, зрада. Вони бувають розумними, хитрими, хизуватими, дурними.

Є серед них нахаби й хижаки, відчайдушні сміливці й боягузи (Марія Пономаренко «Пригоди Чіпа та його друзів»; Алла Сокол «Петрикові канікули»; Ольга Савченко «Пригоди мурашки-еміграшки»; Валерій Герланець «Неймовірні пригоди Ведмедика, Гагави і Молі»; Віталій Юрченко «Чомучка»).

Мова переважної частини цих казок виразна, соковита, барвиста. Нерідко до художньої тканини творів органічно вплітають не лише характерні для розмовної мови певної місцевості художні вислови та звороти, а й образні порівняння, типові прислів'я і приказки, відомі широкому загалу [3].

Сучасні письменники у своїх книжках за допомогою віршів легко й цікаво розповідають дітям про те, як треба поводитися в школі, чому не можна пропускати уроки, чому погано бути жадібним, як берегти приладдя, як краще одягтися в школу, чому потрібно показувати щоденник батькам (Сергій Гордієнко «Секрети поведінки у школі»). А велика кількість епітетів, метафор, порівнянь та емоційно забарвлених слів створює особливий колорит дитячих творів. Завдяки цим засобам увиразнення мови діти усвідомлюють думки, які хоче донести до них автор.

Казка – найпопулярніший вид творчості серед дітей, вона захоплює й полонить серця не лише дітей, а й дорослих. Реальне й вигадане напрочуд гармонійно поєднано в казці, воно зачаровує дитину на все життя красою народного слова, сповненого мудрості, добра й оптимізму.

Сучасна казка – це казка, яку створюють сучасні казкарі для сучасних дітей. Вони пишуть з урахуванням вікових особливостей реципієнта. До того ж сучасні казки для дітей – це зазвичай літературні казки, а вони, попри всі структурні запозичення із народної казки, мають свої особливості, виявляють стиль автора та його індивідуальність.

Як показує практика, сучасна дитина отримує велику кількість небажаної інформації із телебачення, вулиці. На жаль, сьогодні батьки мало уваги приділяють сімейному вихованню, мають недостатні знання з теорії та практики виховання.

У процесі виховання дітей особливе значення має емоційний комфорт дитини, оскільки, як свідчить життя, саме він постає однією

з основних умов гармонійного розвитку творчої особистості в сучасних умовах. Художні твори є засобом різнобічного розвитку та виховання. Процес засвоєння моральних принципів має бути активним, цікавим, раціональним, максимально наближеним до життя дітей.

Саме твори дитячої художньої літератури вчать дитину мислити, розширюють кругозір. Дитину цікавить результат дії героїв твору і зазвичай турбує власна причетність до подій.

Вивчення епітета як джерела експресії в сучасній дитячій літературі зумовлено властивістю цього традиційного мовного засобу найвиразніше передавати особливості жанру, індивідуального стилю письменника, характеризувати стиль літературного напрямку та художньої мови відповідного періоду [5, с. 5].

Epimem (гр. *epitheton*) – слово, що образно означає предмет або дію, акцентує характерну властивість певного явища чи поняття. Стилістична функція епітетів полягає в тому, що вони дають змогу показати предмет зображення із несподіваного боку, індивідуалізують якусь ознаку, викликають певне ставлення до зображуваного [7, с. 42].

Епітет потрібно відрізнити від логічного означення, вважають П. Волинський і М. Коцюбинська: «Не можна вважати художнім епітетом означення, яке вказує на якусь невід’ємну органічну ознаку» [див.: 2, с. 34]: *Мабуть, це лісова мавка співає* (6, с. 3); *Дрібнота писклява!* (6, с. 10); *І більше ніколи не буде такої неповторної, такої вродливої комахи* (6, с. 14) та ін.

Отже, зміст епітета можна зрозуміти лише із контексту, у поєднанні із тим словом, яке епітет визначає, наприклад: *У кімнаті лунали дружні дзвінки голоси, серед яких різко виділявся густий бас Діда Мороза* (3, с. 8); *Миттю змінивши своє забарвлення на голубе, весела п’ятірка зайшлася мелодійним сміхом* (3, с. 18); – *Ура! – захоплено закричали ялинкові іграшки, що з нетерпінням чекали на безстрашних космічних мандрівників* (3, с. 29); ... *залунали їхні дзвінки голоси й пустотливий сміх* (3, с. 29); *У прикрашене морозами візерунками вікно дитячого садка зазирнуло рум’яне всміхнене сонечко* (3, с. 29); *Його богатырське «апчхи» відкинуло дрібненьку Міль у найдалший куток комірчини* (3, с. 38); *Знову сколихнув простір печери громоподібний голос* (3, с. 50); *Всемогутній чародій. Котрий миттєво може кожного перетворити на що завгодно* (3, с. 51); ... *перейшов*

раптом на **таємничий шепіт** Каркуша (2, с. 25); Про те, що це був саме він, говорили весь його мужній вигляд, а також **стрімка хода й пронизливий погляд** (2, с. 29); ... почувлися позаду закоханих **зухвалі голоси** Коректора й Ластика (2, с. 45); ... **граф** кинувся до найближчої, **грізної на вигляд вежі замку** (2, с. 47); – **Елегантний бичок!** (5, с. 19); Це були кубики, конструктор, вудочка, совочки і ... **сумний одновухий песик** (5, с. 20); **Який кумедний песик!** (5, с. 21); – **Я такий освічений кіт!** (5, с. 42).

Автори добирають специфічні, «позитивні» епітети для змалювання «добрих», «гарних» персонажів. Порівняймо з епітетами-характеристиками «негативних» персонажів: **На мене чекає жахлива голодна смерть** (3, с. 14); – **Брешеш, не втечеш, – не відставав від ракети оскажений метеорит** (3, с. 28); **Вислухавши друзів, Міль із глибокодумним виглядом задріботіла туди-сюди по підвіконню** (3, с. 34); – **Знову камінь, цей гідкий небесний камінь** (3, с. 58); **Тьху, яке мерзотне слово!** (3, с. 65); **Тронний зал поринув у зловісний морок** (3, с. 66); **Моторошна тиша** тронного залу налаштувала на щонайменшій передбачення (3, с. 75); **Тільки Міль зберегла дивовижну холонокровність і загадково всміхалася** (3, с. 84); – **Це був сон, усього лише бридкий сон** (2, с. 45).

Для того, щоб викликати певне ставлення до зображуваного, показати предмети подекуди із несподіваного ракурсу, автори вживають різні епітети поряд з назвами явищ, предметів: **Його сріблясте світло** падало на два великі картонні ящики (3, с. 3); **Вони уважно оглянули кімнату й раптом завмерли, побачивши високу струнку ялинку в ореолі мерехтливого місячного світла** (3, с. 3); **Розкидаючи сліпучі фонтани іскор, ракета** вилетіла в розчинену квартиру й рвонулася в нічне зоряне небо (3, с. 10); ... **а над нею пронеслася величезна крутобока брила** (3, с. 13); **Воно принаджувало до себе, як улітку принаджують метеликів яскраві запашині квіти** (3, с. 14); ... **як невідома сила стала притягувати його до чудернацького небесного тіла** (3, с. 15); **Батискаф раптом нахилився, видав булькаючий звук і перевернувся догори дном** (3, с. 37); **І от на початку весни настав довгоочікуваний і хвилюючий день**, коли Ведмедик, Міль і Гагагав доставили своє **технічне чудо** на озеро (3, с. 41); **Це озеро знаходилося в гігантській печері, склепіння якої, прикрашені химерними сталактитами,**

губилися в **густій непроглядній імлі** (3, с. 47); **Не встигли вони прийти до тями від крижаного душу** (3, с. 47); – **Буде виконано!** – щось клацнуло, і **хитромудрий пристрій** відімкнувся (3, с. 75); В одному великому **гамірному місті**, у нічному багатопверховому будинку... (2, с. 3); **Не минуло й двох із половиною годин**, як удалечині показали великий лісовий масив і **витончені гостроверхі вежі** (2, с. 32); **Без неї всі їхні фальшивомонетні плани** просто розбивалися на друзки (2, с. 38); **І в ту ж мить від сталевого птаха** відділилося дві точки (2, с. 61); Лише від ліхтаря за вікном падала **легенька смужечка світла** (5, с. 4); Чіп лежав і дивився, як за вікном пролітають **легенькі пухнасті сніжинки**, милувався їхнім **хімерним танком**, аж поки не заснув (5, с. 4); **Пустотливі сонячні зайчики** танцювали поруч, на килимку, проте **Пожежна Машина** на них не зважала (5, с. 24); Це дуже **«смачна» літера**: молоко, масло, м'ясо – все починається на М (5, с. 44); **І з кожного з них ми надоїмо багато солодкого соку** (5, с. 10); **А мурашка** щасливо долетіла до узлісся, і **Вітер** обережно поставив **крилату хатку** біля мурашника (5, с. 13); **Це крила щастя і вільної праці** (5, с. 13).

Поширеним явищем у мові дитячої літератури є подвійне називання (пряме й переносне) тих самих істот, предметів, явищ і навіть ситуацій. Таке називання слугує своєрідною підказкою дитині в художньо-образному пізнанні світу. Є кілька способів подвійного називання, зокрема *епітети-прикладки*, наприклад: ... **на розписане візерунками художницею-зимою** вікно (3, с. 10); ... **перелякано замахала руками-промінцями** зірка (3, с. 12); **Батискаф** теж був доставлений до звіринця й поміщений до частково зануреної у воду **клітки-басейну** (3, с. 57); **Сьогодні Дарина Михайлівна** повідчиняла вікна, щоб впустити до кімнати сонечко з **пустунами-синочками** – сонячними зайчиками (5, с. 45); – **Якою є мета вашого візиту**, **свердлячи трійцю пронизливо-недовірливим** поглядом (3, с. 34); **Перший** – могутній **Вітровий**, **другий** – **Вітер-Вітрище**, а **третій** – **Вітерець-Молодець** (4, с. 1); **Як вирвуться брати-вітри**, як **закружляють по печері** (5, с. 2); **Злякався розбійник-велетень** – та як **дремене звідтіля** (5, с. 2); **Вона знала**, що в мурашиному замку є ще великоголові **мурахи-воїни**, що захищають його від **нападів комах-грабіжників** (7, с. 2); **Немає в неї** ані **крилець**, ані **перетинок-парашутиків** (7, с. 2); **Казковий політ** закінчився дуже сумно: **розбійники-викрадачі** упіймали її

звичайнісіньким сачком (7, с. 3); Полонянка і намагалася пояснити, що ніяка вона не кузька, а майбутня **мураха-робітник** (7, с. 4); – Я знаю, де живе **Вітер-пастух** (7, с. 13); **Їжачок-простачок** злякався, згорнувся клубочком і виставив на всі боки гострі голки (6, с. 4); Високо в небі тріпотів маленький **співак-жайворонок** (6, с. 19).

Отже, було з'ясовано, що найуживанішим тропом у дитячих творах постає епітет.

За різноманітністю вживання епітетів у контексті дитячих творів ми виявили різні прийоми змалювання казкових, міфічних дійових осіб, специфічні, «позитивні» епітети для змалювання «добрих», «гарних» персонажів та порівняли з епітетами-характеристиками «негативних» персонажів.

Потрібно також зазначити, що спосіб «подвійне називання – епітети-прикладки» є поширеним у сучасній дитячій літературі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Аристотель.** Поетика / Аристотель. – К. : Мистецтво, 1967. – 134 с.
2. **Бацій І. С.** Краса і сила слова. Бесіди про мову художнього твору / І. С. Бацій. – К. : Рад. школа, 1983. – 96 с.
3. **Березовський І.** Казки про тварин [Електронний ресурс] / І. Березовський. – Режим доступу : <http://www.providne.org.ua/>
4. **Єрмоленко С. Я.** Нариси з української словесності: стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
5. **Красавіна В. В.** Структурно-семантичні, стилістичні та текстові функції епітета в історичному романі (на матеріалі творів другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.) / В. В. Красавіна : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – К., 2005. – 20 с.
6. **Мойсієнко А. К.** Слово в апперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша : монографія / А. К. Мойсієнко. – К. : Сталь, 2006. – 304 с.
7. **Пономарів О. Д.** Стилістика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 246 с.
8. **Сапун М.** Епітети в системі образних мовних засобів Григорія Косинки / М. Сапун // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. / відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси : Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2011. – Вип. 12–13. – С. 248–252.

9. **Сологуб Н. М.** Мовний портрет Яра Славутича / Н. М. Сологуб. – К. : Дніпро; Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук, 1999. – 152 с.
10. **Ставицька Л. О.** Естетика слова у художній літературі 20–30 рр. ХХ ст. (системно-функціональний аспект) / Л. О. Ставицька : дис. ... доктора філол. наук. – К., 1996. – 308 с.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. **Андрусяк І.** Три дні казки / І. Андрусяк, В. Запорожець, М. Гриценко. – К. : Грані-Т, 2008. – 96 с.
2. **Герланець В. І.** Дивовижні пригоди Каркуші та Олівця / В. І. Герланець. – Х. : Ранок, 2004. – 79 с.
3. **Герланець В. І.** Неймовірні пригоди Ведмедика, Гагагава й Молі / В. І. Герланець. – Х. : Ранок, 2001. – 95 с.
4. **Пізнайко** [за ред. І. Г. Юхниця, Р. І. Скачко]. – К. : Надра, 1998. – 14 с.
5. **Пономаренко М.** Пригоди Чіпа та його друзів : казки для малят / М. Пономаренко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 48 с.
6. **Прокопенко І. М.** Колискова для Лилика: правдиві історії про рідкісних тварин / І. М. Прокопенко. – Дніпропетровськ : Овсянніков, 2003. – 44 с.
7. **Савченко О. І.** Пригоди мурашки-еміграшки / О. І. Савченко. – Львів : Аверс, 2000. – 13 с.

Надійшла до редколегії 30.05.2016